

BOHUSLAV BENEŠ

PODOBY TEORIE FOLKLÓRU V DÍLE JANA MUKAŘOVSKÉHO

Předkládaný příspěvek je v podstatě zaměřen jako upozornění na řadu podnětů nebo propracovaných úseků folkloristického bádání Jana Mukařovského, které tvoří výraznou historickou složku soudobé badatelské základny československé folkloristiky. Nejde zde ani o historické přehodnocení (i když samozřejmě vyplyne z uváděných prací) ani o kritiku strukturalismu: tím se zabývají jiní autoři v jiných souvislostech.¹ Nejde také o opožděnou apologetiku strukturalismu, neboť jeho klady i protiklady jsou dnes již dostatečně prozkoumány — nejen u nás a u našeho strukturalismu — a pozitiva dále využívána jak při studiu funkcí folklóru v národní kultuře, tak také v dalším zkoumání sémiotického a komunikačního charakteru kultury a zejména umění současnosti.² Historický pohled však pomáhá lépe ozřejmit vývoj badatelské tradice a osvětlit úskalí i kladná poučení z mezioborové spolupráce.

---

¹ Souvislosti jsou vždy dobové, srov. Konrad, K.: *Ztvárněte skutečnost*, Praha 1963; Novák, M.: *Otázky estetiky v přítomnosti a minulosti*. Praha 1963; Štoll, L.: *O tvar a strukturu ve slovesném umění*. Praha 1966; naproti tomu se stabilizovalo jiné pojetí koncem 60. a v 70. letech, např. Greckij, M.: *Francúzsky štrukturalizmus*. Bratislava 1972; Šabouk, S.: *Člověk a umění ve struktuře světa*. Praha 1974; *Umění a skutečnost*. Kolektiv mezioborového týmu pro vyjadřovací a sdělovací systémy umění. Praha 1976; Emmrich, I.: *Weltbild und ästhetische Struktur*. Dresden 1982; Chrapčenko, B.: *Umělecká tvorba, skutečnost, člověk*. Bratislava 1980. Z dalších sovětských publikací alespoň Nikolajeva T. M.: (sest.): *Novoje v zarubežnoj lingvistike VIII*, Moskva 1978.

² Přechod od zkoumání struktury a jejích vnitřních a vnějších funkcí a postupný přechod od strukturalismu k sémiotice a teorii informace byl sledovatelný spolu s rozvojem těchto metod již od konce meziválečného období a v evropských souvislostech se rozvinul zejména od poloviny padesátých let, srov. Bogatyrev, P. G.: *Voprosy teorii narodnogo iskusstva*. Moskva 1971; týž, *Souvislosti tvorby, Cesty k struktuře lidové kultury a divadla* (uspoř. J. Kolár). Praha 1971;

Česká meziválečná folkloristika byla do značné míry zaměřena na dokumentaristické a komparatistické bádání, případně na zpracovávání katalogů českých a slovenských pohádek. Výrazná ediční činnost neobyčejně napomáhala poznání různých žánrů folklóru, sledovalo se jejich uplatnění v beletrii a někteří literární historikové věnovali svůj zájem i jevům stojícím na pokraji folklóru a slohové literatury, např. kramářským písním nebo pololidové dramatičce.³ Přínos pozitivisticky orientovaných badatelů spočívá v pečlivých edicích, ve sledování mezinárodních souvislostí slovesného a písňového folklóru se zvláštním zaměřením na slovanské materiály a v několika pokusech o zkoumání života lidové slovesnosti ve vesnickém prostředí. Zcela nepatrnou pozornost věnovali národopisci a mezi nimi i folkloristé městskému folklóru a dělnické tvorbě.⁴ Také řada teoretických otázek zůstávala nedořešena, i když v sousedním Německu (zejména do poloviny 30. let), ve Francii a již od konce 19. stol. v Rusku existovala řada publikovaných odborných pozorování např. o úloze interpreta v tradování lidového eposu, o repertoáru společenských skupin nebo o oblíbě jistých žánrů folklóru. Badatelské mezery souvisely jednak s předcházejícím tradičně historizujícím zaměřením národopisu, jednak s nedostatečně propracovanou metodologií výzkumu a s váhavým přístupem k řešení soudobé teoretické problematiky. Pojem „současnost“, běžný Václavu Tillemu, se u ostatních buď přecházel všeobecnými úvahami, nebo se nesledoval vůbec.

Tato situace odpovídala přirozeně dobovým společenským a ideologickým dominantám, možnostem rozvoje české vědy na přelomu 19. a 20. stol., složení učitelského sboru pražské a po válce i brněnské a bratislavské filozofické fakulty a tradiční obecné blízkosti slovesné folkloristiky literární historii a literární teorii. Jak se ukázalo v dalším vývoji, obsahovala právě tato blízkost řadu nezanedbatelných impulsů pro další rozvoj teoretického myšlení v oblasti studia lidové duchovní a částečně i materiální kultury a lidové slovesnosti, zpěvu, hudby, tance a lidového divadla.

A tak zatímco generace čtyřicátníků (Zdeněk Nejedlý) a padesátníků

Leščák, M.: *K rozdielu medzi folklórom a literárnou komunikáciou*. In: *Literárna komunikácia* (red. a sest. S. Popovič). Martin 1973, 133—138; Lotman, Ju.: *O metajazyce typologických popisů kultury*. *Orientace* 4, 1969, 2, 67—80; týž, *Struktura chudožestvennogo teksta*. Moskva 1970; Voigt, V.: *On the communicative system of folklore genres*. In: *Genre, structure and reproduction in oral literature* (red. L. Honko—V. Voigt), Budapest 1980, 171—188 (+ bibl.); Horák, P.: *Struktura a dějiny. Ke kritice filozofického strukturalismu ve Francii*, Praha 1982; Krausová, N. (red.): *Znak, systém, proces*. *Litteraria XXIV*, Bratislava 1987; Holzbachová, I.: *Naš jedním pokusem o integraci v etnologii*. *Národopisné aktuality*, 25, 1988, 77—83.

³ Srov. Novák, A.: *Stručné dějiny literatury české* (ed. R. Havel a A. Grund). Olomouc 1946, 757—786 (bibl.).

⁴ Literatura je uvedena v *Československé vlastivědě*. Praha 1968, sv. III (Lidová kultura), 719—724.

F. X. Šalda a S. K. Neumann) přicházela po roce 1918 do vědeckého a kulturního života svobodné republiky již se svými vyhraněnými názory a zatímco hluboko do třicátých let přežíval vliv Polívkův, progresivní představy o životě lidové povídky v pracích Tillových a analytická a syntetizující pozitivistická orientace v díle Arna Nováka, Jiřího Horáka a dalších, formoval se od prvního desetiletí existence české poválečné lingvistiky nový směr, zahájený již r. 1911 metodologicky objevnou studií Viléma Mathesia, která postupně ovlivnila další vývoj jak lingvistických oborů, tak i (v pozdějších pracích Bogatyrevových) folkloristiky a národopisu.⁵ Mathesius chápe jazyk jako dynamicky proměnlivý jev, jehož synchronní kolísání lze v daném společenství statisticky zjistit a z výsledku vyvodit charakteristiku soudobých jazykových prostředků a současně jejich retrográdní charakter, případně prvky dalšího vývoje.⁶ Teprve v průběhu dalších patnácti let se s jeho poznatky postupně ztotožnilo nebo je dále rozvinulo několik lingvistů a literárních vědců, kteří r. 1926 společně založili Pražský lingvistický kroužek, s jehož moderními teoretickými a praktickými postuláty se vyrovnávala celá generace tehdejších třicátníků a dalších, kteří se po válce podíleli na nové tvářnosti československé vědy. Mezi nimi můžeme bez nároku na skupinovou nebo názorovou shodnost jmenovat (v časové posloupnosti od r. 1918) tehdy devětatřicetiletého Otakara Zicha, Viléma Mathesia (36), Franka Wollmana (30), Bohumila Mathesia (30), Jana Mukařovského (27), Petra Bogatyreva (25), Romana Jakobsona (22), Bedřicha Václavka (21) a Karla Teigehe (18). Řada z nich aktivně čerpala ze soudobých výsledků výzkumů paralelní generační skupiny sovětských badatelů a umělců B. M. Ejchenbauma, B. V. Tomaševského, V. M. Žirmunského, V. B. Šklovského a J. N. Tyňanova (kterému r. 1918 bylo teprve čtyřřidvacet).⁷

⁵ *O potenciálnosti jevů jazykových*. In: U základů pražské jazykovědné školy (red. J. Vachek), Praha 1970, 5—34.

⁶ Na metodologickou zvláštnost českého strukturalismu upozornili nejednou Jakobson, Havránek, Bogatyrev i Mukařovský, tento nejpřekvapivější ze studií *Přísloví jako součást kontextu* (M 3, 289): „Strukturalismus, jak známo, se staví k věcem zásadně vývojově, chápe každou jednotlivou věc jako přechodný moment vývojového procesu, jehož je zároveň výsledkem i (pro další jeho průběh) usměrňovatelem. Avšak vývojové dění není pro strukturalismus charakterizováno přibýváním nebo ubýváním složek, popříspadě aspektů struktury, nýbrž jejich stálým přeskupováním.“ Historičnost tohoto názoru nutno ovšem v 80. letech doplnit o možnost i ubývání např. některých žánrů ve struktuře lidové slovesnosti, jak jsme toho svědky.

⁷ Jejich práce byly u nás postupně překládány a od 60. let znovu vydávány, srov. zejména Žirmunskij, V.: *Problémy poetiky*. Bratislava 1969 (práce z r. 1928); Tomaševskij, B.: *Teorie literatury*. Praha 1970, pod titulem *Poetika*, Bratislava 1971 (z r. 1931); podobně další práce, např. Lotman Ju.: (red.), *Poetika, rytmus, verš*, Praha 1968.

K nim patřil i budoucí profesor vídeňské univerzity N. S. Trubeckoj (28). Ke stejné generaci náleželi bratři Čapkové, Vladislav Vančura a Vítězslav Nezval, z dalších umělců pak zvláště Jiří Kroha a Jindřich Honzl. Až od přelomu 20.—30. let se začíná uplatňovat další skupina badatelů a kulturních pracovníků, k nimž patřili Julius Dolanský, Jan Vilikovský, Antonín Grund, dále Emil František Burian, Jiří Voskovec a Jan Werich. Koncem třicátých let se k nim připojili Felix Vodička a Josef Hrabák. Ti všichni různým způsobem zasahovali do tehdejší teoretické, tvůrčí a kritické praxe a různým způsobem brali v úvahu lidovou tradici nebo tzv. „periferní“ umění.

Z členů PLK se folkloristickou problematikou nejvíce zabýval Roman Jakobson a Jan Mukařovský.⁸ Protože činnost Jakobsonova — zvláště pak plodná mezioborová vzájemná spolupráce s Petrem Bogatyrevem — byla již zhodnocena jinde,⁹ považuji za vhodné shrnout podstatné náměty, impulsy a tehdy nové souvislosti, k nimž dospěl Jan Mukařovský během své práce od první světové války do závěru čtyřicátých let našeho století a kterých si českoslovenští folkloristé prozatím málo všímali.¹⁰ Patří sem zejména jeho (a) analýza estetické funkce a jejího místa mezi ostatními funkcemi uměleckého díla, dále (b) výklady o estetické normě, jejích nositelích a vnímatelích a konečně (c) možnosti stanovení estetické hodnoty díla. K folkloristické tematice se také vztahují (d) četné Mukařovského poznatky o uměleckém díle jako znaku, o tvůrčí osobnosti v umění a o konkrétních folklórních jevech nebo žánrech. V řadě případů jsou jeho názory a závěry dodnes rámcově platné a podnětné, i když jejich formulace nannoze vycházejí z dobových poznatků a terminologie.¹¹ Na tomto místě probírám pouze body a) a b).

a) Základní prací, z níž můžeme vycházet, je studie *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty* (1936). Již samo seřazení pojmů svědčí

⁸ Tím ovšem nikterak nesnižujeme úlohu ostatních členů nebo nečlenů PLK. Paralelně s estetickým strukturalismem v pojetí Mukařovského se rozvíjel úspěšně tvaroslovný strukturalismus, propracovávaný Frankem Wollmanem (*Eidografická metoda*. In: *These I. sjezdu slovanských filologů v Praze, Praha 1929; Věda o slovesnosti*. Slovo a slovesnost, 1, 1935, 193—202) a funkční strukturalismus v podání Jakobsonově a Bogatyrevově. Na přelomu 20. a 30. let se paralelně rozvíjejí prudké tvůrčí, kritické a hodnotící diskuse, v nichž se třbily marxistické názory Václavkovy, Urxovy a Fučíkovy.

⁹ Holenstein, E. *Roman Jakobsons phänomenologischer Strukturalismus*. Frankfurt am Main 1975. Dále srov. *Kratkaja literaturnaja enciklopedija* 8, Moskva 1975.

¹⁰ K tomu srov. Veltruský, J.: *Jan Mukařovský's structural poetics and esthetics*. *Poetics today* 2 : 1b, 1980—1981, 117—157.

¹¹ Jsem si ovšem vědom faktu, že „při analýze folklórních uměleckých forem je nutno vystřihávat se mechanické aplikace metod a pojmů získaných zpracováním literárněhistorického materiálu na folklór,“ srov. Bogatyrev, P.: *Souvislosti tvorby* (pozn. č. 2), s. 59. Folklórní tvar je samozřejmě jiný než literární, a tak si všímáme jen aplikovatelných poznatků.

o jejich zřetelné hierarchizaci a je zajímavé, že v celém následujícím půlstoletí se tato hierarchizace udržela jako neustále aktuální a moderní. „Jakýkoli předmět i jakékoli dění [. . .] mohou se stát nositeli estetické funkce“ (M 1, 18). „Jakmile však přesuneme zřetel ať v čase, ať v prostoru, nebo i jen od jednoho sociálního útvaru k jinému (např. od vrstvy k vrstvě, od generace ke generaci atp.), shledáme vždy, že se tím změní i rozložení estetické funkce a ohraničení její oblasti“ (M 1, 19). „Je konečně třeba připomenout, že předpoklad převahy estetické funkce má plnou váhu jen za provedené vzájemné diferenciací funkcí; existují však také prostředí, která důsledného rozrůznění funkční oblasti neznají, např. společnost středověká nebo folklórní; i v takových případech se sice vzájemná podřaděnost a nadřaděnost funkcí může vývojem přesouvat, avšak nikoli do té míry, aby některá z nich nadobro a zřetelně nad ostatními v jistém případě převládla“ (M 1, 21). „Oscilace mezi převládáním funkce estetické a jiné se projevuje např. v hudbě pochodové nebo ve zpěvu provázejícím práci [. . .]“ (M 1, 22).¹² První část svých výkladů v uvedené studii uzavírá Mukařovský zjištěním, že estetická funkce „se může stát činitelem společenské diferenciací v takových případech, kdy jistá věc (popř. akt) v jednom společenském prostředí estetickou funkcí má, v jiném nikoli [. . .]“ (M 1, 26). K tomu by etnograf ze svého pohledu dodal, že spíše než „činitelem“ (agens) sociální diferenciací je vánoční stromek (citovaný zde jako příklad) výsledkem nebo projevem dominantnosti estetické funkce v prostředí města nebo vesnické inteligence, zatímco mezi prostými vesničany převažovala funkce věřská a prosperitní. Skutečným „činitelem“ společenské diferenciací je estetická funkce tam, kde se např. přezdobeným krojem vyjadřuje příslušnost k bohatším vrstvám selské „honorace“. Estetická funkce má podle Mukařovského schopnost izolovat jev, upoutat pozornost na předmět nebo jev, „srov. estetickou funkci jakéhokoli ceremoniálu (náboženský kult v to počítaje), estetické zabarvení slavností“ (M 1, 26). Zde je souvislost se sociálně diferenciací funkcí ještě nápadnější. Příklady projevů estetické funkce v rámci dalších jevů můžeme najít zejména v některých obyčejích nebo jejich složkách (dětské obchůzky, stavění máje, dožínky . . .) jak z meziválečného, tak i z poválečného období. Stejně jako v Mukařovského představě je i v řadě konkrétních dokladů estetická funkce vázána k určitému společenskému celku a je složkou jeho vztahu k ostatnímu světu. Potud potenciální přímá aplikace. Nechybějí však ani doklady zajímavé kontaminace estetických funkcí z různých žánrových projevů. Masky vyskytující

¹² Mukařovského názor o proměnlivosti dominant odpovídal skutečnosti ještě krátce po válce koncem 40. let. V průběhu 60. let se však při výzkumech ukázalo, že v lidovém prostředí vesnice se jako dominantní postupně stabilizovala funkce estetická, často vzájemně propojená s funkcí slavnostně-místně-reprezentativní, přičemž do pozadí zcela ustoupila funkce věřská. K tomu srov. řadu desítek sborníků *Lidová kultura a současnost* (red. V. Frolec), Brno 1974—1985.

se o masopustu mohou vystupovat i v zábavné části tradiční svatby: zde jde o masku jako znak převleku bez ohledu na její původní magickou nebo zvyklostní funkci. Ve stejné funkci znaku převleku se vyskytují úpravy nebo stylizace lidových krojů pro pódiová, tj. divadelní vystoupení souborů, zejména profesionálních. I zde se projevují oscilace a vzájemné diferenciací funkcí uvnitř struktury, kterou v tomto případě můžeme nazvat „odrazem odrazu“.¹³

Bude nyní vhodné seznámit se s Mukařovského pojetím funkce (M 1, 65—73). V zásadě vypadá takto:

1. ze stanoviska objektu lze za funkci považovat způsob, jímž má být dosaženo jistého cíle — jde o monofunkčnost;
2. ze stanoviska subjektu se však funkcí rozumí způsob sebeuplatnění subjektu vůči vnějšímu světu — zde jde zřetelně o polyfunkčnost. Přitom rozlišujeme:
  - a) funkce bezprostřední, tj. přímý zásah do skutečnosti: tato funkce může být praktická (v popředí je objekt) nebo teoretická (v popředí je subjekt);
  - b) funkce znakové, kdy jde o zásah prostřednictvím znaku; znaková funkce může být symbolická (v popředí je objekt) nebo estetická (v popředí je subjekt).

Ve folklórní kultuře (pojetí takto označeného použil Mukařovský nejméně již r. 1942; teprve v posledních několika letech se u nás ve folkloristice opět doceneňuje) nachází Mukařovský „trsy funkcí“ (M 1, 67) navzájem úzce propojených. O estetických a mimoestetických funkcích hovoří od počátku třicátých let a jejich pojetí je obdobné pojetí Bogatyrevovu; oba se také vzájemně několikrát citují a Mukařovský zřetelně používá výsledků Bogatyrevových výzkumů jako konkrétních příkladů pro své názory (M 2, 240—245). O umělecké tvorbě pak říká: „Nauka o funkcích je obrovský komplex, který teprve čeká na své dialektické rozpracování. To musí přihlížet jak ke skutečnosti, že umělecké dílo je děláno k tomu, aby nějakým způsobem působilo a ovlivňovalo duševní život svých čtenářů, tak i ke skutečnosti, že dílo tento úkol plní právě jen tehdy a jen tak, že je schopno působit na celého člověka, [...] takže může například mít pro téhož jedince zcela jiný smysl v různých životních situacích apod.“ (M 2, 796).

Sama estetická funkce je s menšími zpřesněními neustále chápána buď jako „působení“ (uměleckého díla navenek), nebo jako „vzájemné vztahy jednotlivých složek umělecké struktury“ (M 1, 122), které jsou společensky — tj. kolektivně — určeny a historicky determinovány, a to i ve

¹³ Těchto otázek se dotýkám v příspěvku *Folklór, folklorismus a lidové tradice v socialistické společnosti*. Sborník prací FF BU D 31, 1984, 145—152, a v příspěvku „*Odras odrazu*“ — *folklór na festivalové scéně*. Sborník prací FF BU D 34, 1987, 107—115.

slohovém i ve folklórním projevu. Tomuto pojetí chybí pouze sebemenší zmínka o historicky emergující ideové funkci, projevující se ve folklóru např. v pověstech nebo v historických písních. Z ideologických projevů je řeč pouze o náboženském kultu (M 1, 24). Srovnáme-li Mukařovského pojetí estetické funkce s časově předcházejícími názory Petra Bogatyreva,¹⁴ vidíme, že se vzájemně doplňují a někde prolínají (a to nejenom v první polovině třicátých let), avšak Bogatyrevovo chápání funkce a funkčnosti je mnohem variabilnější, flexibilnější a početně více zastoupené.¹⁵ Dnešní pojetí funkcí ve folklóru je významově poněkud širší, jak to odpovídá současnému místu lidové tvorby v kultuře poslední třetiny 20. stol. Při komplexní analýze jazykových a metajazykových projevů, komunikačních aktů a jejich výsledků nacházíme ve folklórním projevu soubor endogenních a exogenních funkcí, které se vyskytují ve čtyřech okruzích: v okruhu funkcí mluvčího, funkcí předmětu ztvárnění, funkcí výsledného záměru a v okruhu funkcí prostředí (nositelů a vnímatelů).¹⁶ Tak lze dovést původní představy o struktuře funkcí v uměleckém díle folklórního charakteru k soudobému platnému závěru, který, jak uvidíme dále, má odpovídající vztah i k dalším jevům, tj. k estetické normě a hodnotě.

b) „O skutečné normě lze mluvit teprve tenkrát, jde-li o cíle obecně uznávané, vzhledem ke kterým se hodnota pocituje jako existující nezávisle na vůli individua a na jeho subjektivním rozhodování, jinými slovy, jako fakt tzv. kolektivního vědomí; sem náleží mimo jiné i hodnota estetická, udávající míru estetické libosti“ (M 1, 27). Přitom „estetická norma nesmí být chápána jako apriorní pravidlo, které by s přesností měřicího stroje ukazovalo optimální podmínky estetické libosti [...]“ (M 1, 40). „Subjektivní předpoklady mohou mít zdůvodnění jednak zcela individuální, jednak sociální, jednak konečně antropologické, dané samou přirozeností člověka jako druhu“ (M 1, 29). Estetická norma jako historický fakt je v čase proměnlivá, což je důsledek jejího dialektického charakteru. „Proto má estetická norma časovou proměnlivost společnou s jinými druhy norem; každá norma se mění již tím, že je stále znovu aplikována [...]“ (M 1, 30). „I při největším možném porušení normy je

¹⁴ Srov. např. *Actes magiques, rites et croyances en Russie Subcarpathique*. Paris 1929; *Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens*. Nijmegen-Utrecht 1929 (spolu s R. Jakobsonem); *K probleme razmeževanija fol'kloristiki i literaturovedenija*, Kraków 1931 (spolu s R. Jakobsonem); *Was ist Folklore?* Praha 1933. Viz bibliografii v českém výboru (pozn. č. 2) na s. 183—208.

¹⁵ Ukazují to v příspěvcích Petr Bogatyrev a strukturalismus. Český lid, 55, 1968, 193—206, a Petr Bogatyrev a národopis Čechů a Slováků, NVČ, 7, 1972, 231 až 248.

¹⁶ Tyto teze shrnují v příspěvku *Funkce folklóru u Petra Bogatyreva a dnešní stav bádání*. Národopisné informácie 1981, 3, 49—62, a prakticky aplikují ve studii *The Functions of Literary Folklore in Western Slavs* (Protokfolore and Folklore Narrations in Czech, Slovak and Polish Village). *Ethnologia Slavica*, 18, 1986, Bratislava 1987, 69—84.

v umění libost dojem převládající, nelibost prostředek jejího zvýšení [...]“ (M 1, 31). Ve shodě s některými soudobými názory pak nacházíme i u Mukařovského představu o „vysokém umění“ jako vzoru pro napodobování v lidovém prostředí; tyto názory mechanicky přejímá, aniž se v daném případě blíže zajímá o samo prostředí a příčiny přejímání. Strukturalistický přístup mu však současně umožňuje velmi moderní postřeh, že normy mohou sice přežívat delší dobu, že však „nově přicházející vrstvi se postupně vedle nich a vzniká tak soužití a konkurence velmi mnoha souběžných estetických norem. Jsou případy, zejména ve folklóru, kde estetické normy přetrvávají celá staletí“ (M 1, 34). Že však má, soudě podle příkladů, na mysli především normy „vysokého umění“, je zase naopak projev dobové poplatnosti. Dále: „Kdykoli se v jistém kolektivu projeví tendence k přeskupování společenské hierarchie, obráží se tato tendence nějak i v hierarchii vkusů“ (M 1, 36). „Spojení mezi společenskou organizací a vývojem estetické normy je, jak zřejmo, nepopiratelné [...] Nesprávným se stává teprve tehdy, je-li přijímáno jako automatická nutnost, nikoli jako pouhá základna pro vývojové varianty“ (M 1, 36). Opíraje se o Jakobsonovu-Bogatyrevovu studii *Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens* (1929) dochází Mukařovský k představě o koloběhu estetických norem (pokles — změna aspektu — nový vzestup...) Ve vesnickém prostředí, které není příliš dotčeno městskou kulturou, mohou samozřejmě podle Bogatyreva jednotlivé druhy norem tvořit souvislou strukturu. I když „folklórní prostředí svou normu samo netvoří, nýbrž ji přejímá z estetické oblasti — zejména ovšem z umění — vládnoucí třídy“ (M 1, 38), přiznává nakonec i Mukařovský (ve své době přejímající naumannovské teze), že lidové produkci nemůže být upřena estetická tvořivost, což je opět parafráze Bogatyrevova názoru.¹⁷ Toto srovnání dvou mezioborově pracujících vědců-strukturalistů je neobyčejně poučné pro další výklady o československém strukturalismu a o jeho vnitřní strukturovanosti samé.

Od šedesátých let ovšem etnografové postupně odstranili a na správnou míru uvedli názorové nesrovnalosti meziválečného bádání. Mukařovský souhlasí sice s tím, že rozdíl mezi „živým folklórem a industrializovanou produkcí folklórních předmětů (průmyslem lidového umění) záleží právě v tom, že industrializovaná produkce je schematizovaná, kdežto skutečná lidová tvorba (např. kraslice, výšivky) je nekonečně rozmanitá a odstíněná“ (M 1, 38), že však „tato rozmanitost má [...] ráz pouhých variant normy, nikoli jejího vývojového porušování“ (M 1, 38). Toto tvrzení — i když je zdánlivě v souladu s obdobnými poznatky Bogatyrevovými — je nebezpečně pregnantně formulováno: domyšleno do důsledků znamenalo by patrně nemožnost samého vývoje folklóru nebo lidového vý-

¹⁷ Srov. Několik poznámek o vztazích mezi folklórem a vysokým uměním. In: Souvislosti tvorby (pozn. č. 2), 94—97, zvl. s. 95—96.

tvárného projevu a mohlo by vést vice versa k nějaké formě představ Naumannova nebo Hoffmann-Krayerova typu. Dodobě omezená je také zmínka o „lidovém nefolklorním“ prostředí (M 1, 39), v němž — obdobně jako v tzv. vysokém umění — je „svazek norem mnohem volnější než ve folklóru. Zato je mezi nimi rozdíl v hierarchickém zařazení estetické normy“ (M 1, 39), neboť v prostředí „kulturně vedoucím“ může estetická norma rychle převážít, zatímco v lidové vrstvě (zde rozuměj městské) nad ní mohou převažovat jiné funkce a normy. Dnes víme, že i ve „folklorním“, přesněji řečeno s Bedřichem Václavkem „folklorně živém“ prostředí může estetická norma převážít stejně rychle jako jinde, zejména v období po druhé světové válce. Spolu s bratry Čapky se Mukařovský přiklání k názoru, že v lidové městské poezii převažuje emocionální prvek nad estetičností, což ostatně potvrzuje i řada poválečných výzkumů. Je však škoda, že stejnou pozornost, jakou Mukařovský věnoval vztahům mezi dobovým slohovým uměním a městským folklórem, nevěnoval také tehdejšímu vzájemnému vztahu vesnického a městského folklóru, aby se přesvědčil, že pohyb norem a funkcí je v obou strukturách ještě složitější, vezmeme-li (právem) v úvahu např. vnitřní diferenciaci dělnického, vesnického a sentimentálního městského zpěvu nebo systém obyčejů a zvyklostí, nesených jednotlivými třídami a vrstvami české národní společnosti v příslušných obdobích 19. a 20. století.¹⁸ V poválečném vývoji pak lidová tvorba prošla nejméně třemi normotvornými vývojovými fázemi, během nichž byla zpočátku zdůrazňována autenticita, později převaha ideové složky (jako funkce i jako normy) a teprve od poloviny 60. let se normotvorné chápání a zejména využívání a stylizování lidové tradice stabilizovalo tak, že v plném rozsahu tvoří nezaměnitelnou strukturální komponentu národní kultury.

V tomto příspěvku jsem se z technických příčin mohl věnovat pouze pojetí funkce a normy. Na jiném místě bude uveřejněna zbývající část studie a shrnutý folkloristické aspekty díla Jana Mukařovského.

Soupis citovaných prací Jana Mukařovského:

- M 1: *Studie z estetiky*. Uspoř. K. Chvatík. Praha 1986.
Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty, s. 17—54.
Místo estetické funkce mezi ostatními, s. 65—73.
K pojmosloví československé teorie umění, s. 117—124.
- M 2: *Studie z poetiky*. Uspoř. H. Mukařovská. Praha 1982.
Básnické dílo jako soubor hodnot, s. 240—245.
O dialektickém přístupu k umění a ke skutečnosti, s. 787—797.
- M 3: *Cestami poetiky a estetiky*. Uspoř. K. Chvatík a B. Svozil. Praha 1971.
Přísliví jako součást kontextu, s. 277—359.

¹⁸ Některé z uvedených aspektů jsem zpracoval ve studii *K sémiotickým aspektům analýzy dělnického folklóru*. Národopisné aktuality, 15, 1978, 103—118.

ZUR AUFFASSUNG DER FOLKLORETHEORIE IM WERKE VON JAN MUKAŘOVSKÝ (1891—1975)

Der Beitrag will auf eine ganze Reihe von Impulsen und auch genauer bearbeiteten Abschnitten der Folkloreforschungen von Jan Mukařovský hinweisen, die eine bedeutende historische Komponente der zeitgenössischen tschechoslowakischen Folkloristik darstellen. Es handelt sich weder um eine historische Umwertung oder Kritik des Strukturalismus, noch um eine verspätete Apologetik, sondern um eine Rekapitulation des wirklichen Beitrags der Literaturtheorie aus der Zwischenkriegszeit für die Folkloristik, weiter um eine Erläuterung der Forschungstraditionen und schließlich um eine Belehrung, die aus der Mitarbeit der benachbarten Forschungsgebiete hervorgeht.

Wegen Platzmangels werden nur einzelne Aspekte behandelt: Mukařovskýs Analyse der ästhetischen Funktion und deren Stellung unter anderen Funktionen des künstlerischen Werkes, Erläuterungen zur ästhetischen Norm, zu ihren Trägern und Empfängern. Mukařovskýs Anmerkungen über die Bestimmung des ästhetischen Werkes, über die Auffassung der literarischen Werke vom Standpunkt ihres Zeichencharakters und über einzelne Folkloregenres sind vorbereitet und erscheinen bei anderer Gelegenheit.

Obwohl die Formulierung einiger Auffassungen von Mukařovský der strukturalistischen Terminologie der 20.—30. Jahre entnommen wurde, sind sie bis heute einigermaßen maßgebend, besonders im Vergleich mit ähnlichen Ansichten von Petr Bogatyrev, und in diesem Sinne verdienen sie eine viel größere Aufmerksamkeit der Folkloristen, als es bisher der Fall war.